

СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ ПОРТРЕТНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ В ІДЮСТИЛІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

У статті розглядаються синтаксичні засоби, якими послуговується буковинська письменниця при створенні портретної характеристики головних персонажів повісті – Марії й Івоніки Федорчуків. Акцент зроблено на індивідуально-авторських особливостях використання при описі літературного героя різних синтаксичних побудов як загальнонаціонального, так і буковинського характеру.

Ключові слова: ідіостиль, просте ускладнене речення, сурядні ряди словоформ, порівняння, неповні речення, парцеляція, обірвані речення, невласне-прямий діалог, монолог, актуалізація.

Людмила Томусяк

Синтаксические средства создания портретной характеристики в идиостиле Ольги Кобылянской

В статье рассматриваются синтаксические средства, которые использует буковинская писательница при создании портретной характеристики главных персонажей повести – Марии и Ивоники Федорчуков. Акцент сделано на индивидуально-авторских особенностях использования при описании литературного героя разных синтаксических конструкций как общенационального, так и местного буковинского характера.

Ключевые слова: идиостиль, простое усложненное предложение, сравнение, неполные предложения, парцелляция, незаконченные предложения, несобственно-прямой диалог, монолог, актуализация.

Lyudmyla Tomusyak

Syntactic facilities of creation of portrait description in Olga Kobylyanska idiostyle

Syntactic facilities which are used by the Bukovyna authoress at creation of portrait description of main characters of story – Maria and Ivoniki Fedorchuk are examined in the article. An accent is done on individually author features of using for description of literary hero of different syntactic constructions of both national and Bukovyna character.

Keywords: idiostyle, simple complicated sentence, coordinating rows of word-parts, comparison, incomplete suggestions, parcyaciya, ragged suggestions, unown-direct dialog, monologue, actualization.

Крізь індивідуально вжите слово чи манеру побудови синтаксичної конструкції, характер структурування фраз, художнього мовлення загалом проступає мовна особистість письменника. Митець витворює свій неповторний мовний світ відповідно до свого світосприймання, власної психології мовотворчості. „Роль мовця як творця висловлення надзвичайно велика, адже важливим є не тільки те, що мовець здійснює вибір структури, висловлення і відповідних одиниць номінації, якими він заповнює цю структуру, а й те, який спосіб номінації втілить він у висловлення завдяки своїй комунікативній компетенції, знанням і здатності до творчості” [2, с. 180].

Мовна свідомість є визначальною ознакою мовної особистості, адже специфіка її мовної поведінки зумовлюється світоглядом. Перебуваючи у межах національно-мовної картини світу, письменник створює власну індивідуально-авторську, автономну картину світу митця. На зв'язок ідіостилю зі світоглядом автора вказує Л.О. Ставицька: „Категорія індивідуального створюється насамперед функцією повторюваності й закономірності, яка формує естетичне організуюче ядро кожного ідіостилю. Ця функція нерозривно пов'язана із значущістю певної художньої ідеї, мотиву або шматочка дійсності у структурі авторської моделі об'єктивної дійсності” [7, с. 12].

Безперечно, при творенні художнього тексту автор використовує різноманітні засоби. І дуже важливими є особливості синтаксичного рівня. Адже, як зазначає Н.В. Гуйванюк, „важко знайти двох людей, які будували б своє мовлення абсолютно однаково, хоч їх лексикон може бути і до певної міри тотожним. Значення синтаксису визначається не лише смисловою і стилістичною значущістю синтаксичних одиниць, але передусім тим, що речення відображають спосіб мислення автора, його світогляд, ставлення до дійсності” [2, с. 413].

Одним із актуальних завдань синтаксису художньої мови є і дослідження особливостей структурування комунікативних синтаксичних одиниць при створенні портретних характеристик персонажів того чи іншого твору.

Ольга Кобылянская – одна з найвидатніших майстрів української літератури, славетна буковинка, яка прагнула по-новому зобразити життя українського народу.

„Серед жанрового розмаїття творчого доробку письменниці, який відзначається глибоким психологізмом, тугою за красою і гармонією в житті, ліричним настроєм та тонким сприйняттям прекрасного, помітне місце займають її повісті, в яких авторка створила цілу галерею образів, акцентуючи увагу не на зовнішніх подіях, не на динаміці сюжету, а на тому, що відбувається в душі героїв, враховуючи всі нюанси та глибини людської психіки” [3, с. 73]. Такої майстерності Ольга Кобилянська досягає шляхом глибокого аналізу як внутрішнього світу, так і описом зовнішнього вигляду, який доповнює психологічну характеристику кожного персонажа.

Ольга Кобилянська, як і будь-який інший творець художнього тексту, безперечно, звертається до опису зовнішності своїх літературних героїв та героїнь. Описуючи зовнішній вигляд персонажа та фіксуючи його внутрішній стан, письменниця намагається таким чином вказати на гармонію чи розбіжність між його так званими зовнішнім і внутрішнім портретами. Тому портрет, без сумніву, є засобом і психологічного аналізу. Літературний портрет персонажа художнього твору вносить свою лепту у складну проблему створення загального образу, різних видів його характеру (психологічного, соціального тощо), тобто є втіленням антропоцентричності.

Метою нашого дослідження є аналіз синтаксичних засобів, якими послуговується Ольга Кобилянська для створення головних персонажів ліризованої психологічної повісті „Земля” – Марійки й Івоніки. У цьому творі „письменниця художньо осмислювала на українському ґрунті сучасну проблему Каїна та Авеля – кровного переступу як наслідку гріховного начала, стимульованого недостойними вчинками...” [6, с. 16].

У лінгвістичній літературі аналізом портретної характеристики займалися такі вчені, як Бахтін М.М., Нечаєва О.А., Кухаренко В.А., Мізецька В.Я., Нефьодова Є.Д. та багато інших.

У центрі повісті „Земля” – сім’я сільського газди Івоніки Федорчука, яка „тримається на культурі праці”. Головні герої повісті – це Марія, Івоніка, їх діти – Михайло і Сава. Кожен образ – глибоко індивідуальний, неповторний, але разом з тим – це типізовані, узагальнені образи тогочасного буковинського життя.

Марія, дружина Івоніки Федорчука і мати Михайла і Сави, – типова українська селянка, яка все життя тяжко працює і вважає працю основою життя. Всі статки, яких вона нажила разом з Івонікою, набуті неймовірно важкою працею, і тому для неї все її добро – найбільша цінність. А ще її набуток – сини, заради яких вона живе, у яких вкладає душу і мріє про їх щасливу долю.

Ольга Кобилянська подає опис своїх героїв фрагментарно. Вперше ми бачимо Марію очима Докії (а така характеристика є, як правило, суб’єктивною і не завжди збігається з авторською): *...не з графського роду та така скупа, що...Ей, де!* (5, с. 14). Однак для автора Марія інша: *Була се слабосильна, ще доволі молода жінка з ніжними рисами обличчя, на яким за першим поглядом було пізнати, що тяжка, ненастанна праця й жура, що гнітила її, надали їй п’ятно старості. Вона жила в згоді зі своїм чоловіком, поважала й подивляла його у всіх його вчинках, говорила до нього „ви” і сповняла всі його накази й бажання без опору. Було би тяжко сказати, котре з них було старанніше й пильніше; лише коли про нього говорено, що він (Івоніка – Л.Т.) незвичайно доброго серця, їй закидувано скупарство* (5, с. 33-34). Як бачимо, описана Марія з повагою: письменниця використовує низку означень експресивного позитивно оціненого забарвлення, якими поширює структуру речення, а, говорячи про скупість, використовує безособову предикативну форму *закидувано*, вказуючи цим, що цей штрих до її портрета не є вже і таким об’єктивним, оскільки має оправдання – „добро набуте тяжкою працею”.

Описуючи зовнішній вигляд Марії, авторка здебільшого будує реченнєві структури, ускладнені сурядними рядами словоформ: *...погляд у Марійки м’який, звичайно глибокий і зажурений, в усміху несказанно лагідний і гарний* (5, с. 36); *Була лише в сорочці, обперезана барвним поясом, без рушника на голові, і з своїм сивим розпатланим волоссям виглядала дико...Одначе її тонке, ніжне обличчя з ясними лагідними очима усмиряло враження її занедбаного вигляду* (5, с. 207). Як бачимо, у більшості випадків іменники поширені яскравими ад’єктивними формами, оскільки саме вони є виразниками ознак і найбільш уживаними в описах. Хоч і фрагментарні, однак такі вкраплення в опис портрета персонажа роблять його „видимим” для читача, адже за ознаками, особливостями, певними рисами образ краще сприймається. Ольга Кобилянська такими означеннями глибоко й ювелірно-тонко створює свої неповторні образи, акцентує на найсуттєвіших штрихах, які відтворюють і психологічний стан героя: *З широко отвореними очима, з побілілим, як стіна, лицем пленталася безтямки, без наміру й цілі по хаті...* (5, с. 261); *Виглядала відстраха-*

юче. Розчіхрана, з блудним поглядом і з блідим, мов полотно, лицем, з устами, судорожно викривленими (5, с. 213); Бліда як стіна жінка гляділа з широко отвореними очима вперед себе в якійсь предивній загадочній задумі... (5, с. 265).

Спостерігаємо, що дуже широко послуговується буковинська письменниця порівняльними конструкціями. Загальновідомо, що цей троп характерний для мови фольклорних текстів. Саме усна народна творчість виступає джерелом порівнянь у повісті. Активне використання порівнянь при описі героїв робить мову Ольги Кобилянської емоційною, експресивною і разом з тим народною, простою. Усе життя Марії переповнене стражданнями. Вони – на обличчі її, вони на усю зовнішність наклали свій відпечаток: *Ади, видиш мої руки? – сказала, піднявши дико свої худі, як патики, руки...* (5, с. 254); *Стала лише біла, як смерть* (5, с. 204); *Сама воском стала* (5, с. 244); *...уста викривилися в неї, немов у малої дитини до плачу* (5, с. 266); *...дівнавшись про стан сина, скривила уста, мов у фізичному болю...* (5, с. 128); *Вона зісохла, мов шкіпка* (5, с. 266); *Марійка побіліла, як стіна. Почала труситися* (5, с. 275); *Виглядала відстрашаюче...з блідим, мов полотно, лицем* (5, с. 218); Марія – худа, бліда, жовта, біла... і завжди тривожна, в очікуванні якоїсь біди. Ольга Кобилянська, спостерігаємо, – неабиякий майстер художньої деталі, яка виявляє вміння митця сказати багато в малому. Завдяки акцентуації на таких деталях образ найкраще запам'ятовується. Таким чином, деталь у Кобилянської є засобом розкриття характеру, ідеї, тенденції.

Іноді порівнянню авторка надає особливої ваги, виносячи його за межі речення і створюючи парцельовану структуру: *Стара мати витріщилася на нього* (Саву – Л.Т.). *Мов закам'яла на місці* (5, с. 272); *Лице Марії зжовкло. Мов віск* (5, с. 278); *Витягнувши шию, повела розширеними, перешикуючими очима по хаті. В хаті було пусто й тихо, коло стола порожньо, нетикано. Мов отверезилася* (5, с. 269). Такі актуалізовані порівняльні конструкції посилюють експресивно-емоційне вираження ознаки. Як засоби експресивного синтаксису, парцеляти зберігають розмовну специфіку і надають художньому тексту характеру живого мовлення. Разом з цим таке членоване на окремі сегменти висловлення дає змогу авторові мовними засобами краще передати психічний стан і переживання персонажа. Такі конструкції дозволяють також надати тому чи іншому компоненту речення особливого інформативно-комунікативного навантаження, виокремити його у загальній текстовій структурі. Завдяки вмілому використанню парцельованих структур Ольга Кобилянська витворює динамічні, живі образи, що мають власні почуття, емоційно реагують на різноманітні події у своєму житті, мають власне бачення світу і людей у ньому.

Для передачі внутрішнього стану Марії Ольга Кобилянська використовує і такий синтаксичний засіб, як невластивий діалог, який допомагає глибоко розкривати внутрішні почуття. Як зауважує К.Ф. Шульжук, „це своєрідне поєднання непрямої мови з елементами прямої. Як і пряма мова, вона зберігає лексико-фразеологічні, синтаксичні, емоційно-оцінні особливості мови того, хто говорить. Вона не має типізованої синтаксичної форми. У таких випадках автор ніби перетілюється в своїх героїв, передаючи їхні думки, переживання, використовуючи при цьому ті лексичні, фразеологічні і граматичні засоби, які б використовували його герої у відповідній ситуації” [8, с. 368]. Так, у суді на запитання, де був Сава у момент вбивства брата, Марія *...зблідла, мов смерть, дрижала на цілому тілі і, оглядаючися переляканими очима довкола себе, сказала, що був дома. І чому ж би не був? Таже каже, що був. Доконечне, був. Нехай вже її покарають, як се неправда, запруть на цілий рік; хоче минутися в криміналі, лише нехай її сина пустять на волю...* (5, с. 255). Трагізм матері і боязнь втратити і другу дитину заставляють Марію вірити у сказане, переконувати усіх і себе в тому числі у невинності Сави. Невід'ємним атрибутом цього діалогу є запитання (адресоване чи то собі, чи то Івоніці, чи то жандармам), воно опорний елемент його будови: в ньому криються імпліцитні експресивні потенції.

Модальний план висловлення підкреслений використанням вставного слова – *доконечне*, яке виражає значення вірогідності, впевненості мовця у повідомлюваному і виражає суб'єктивну модальність. Далі авторка використовує спонукальну конструкцію (*нехай покарають, нехай запруть, нехай пустять*), чим змінює реальний план оповіді на ірреальний (в цей момент Марія теж перебуває в якомусь ірреальному світі, коли все в її житті перевернулося, страшне горе загмарює здоровий глузд). Ужиті тут неповні речення (з пропущеним підметом) максимально зближують текст з розмовним мовленням, тобто вони містять актуалізовану, рематично виділену змістовно-фактуальну інформацію і є показником експресивно-розмовного характеру мовлення Марії. Актуалізації і посиленню емоційного напруження висловлення сприяє і такий синтаксичний засіб, як повтор (чотири рази поспіль вжито дієслово *був*). Повторювана предикативна синтаксема

“фіксує” в пам'яті читача (чи, може, нав'язує читачеві) устами Марії віру у правдивість сказаного (злочин сина Марія не хоче визнавати навіть у власній душі). Шляхом повторення дієслова із значенням буття письменниця досягає концентрації його семантики.

Отже, для створення текстової тканини, для створення портрета своїх персонажів авторка використовує найрізноманітніші синтаксичні засоби, що забезпечують єдність теми і цілісність твору.

Образ Марії нерозривно пов'язаний з образом Івоніки, який є „еталоном християнської добропорядності: став добрим господарем завдяки важкій, але чесній праці, усі свої сили віддає кров'ю і потом здобутій землі, культ якої закабалює людину морально...” [6, с. 16]. Образ Івоніки дуже часто письменниця подає у зіставленні з образом Марії.

Вперше читач бачить Івоніку також очима Докії: *...так, як він любив ось того свого хлопця (Михайла – Л.Т.)...мабуть, ніхто на світі не любив своїх дітей...* (5, с. 21). А далі у авторській характеристиці ми знову бачимо ту саму зацентровану рису – любов, тільки це вже інша любов – любов до землі: *В деяких днях, коли небо прибиралося у синявий шовк, а сонце розходилося самим блискучим золотом, коли тепло все переймало й розпирало, добувало все неначе силоміць із землі наверх, – жилося прегарно! Такі дні були милі для Івоніки. Тоді він сам до себе усміхався та приязно розглядався. Переживав сам стан землі й був із нею одним...Гарна була земля. У своїх барвах жива й свіжа, шкода лиш, що не говорила. Івоніка любив її. Він знав її в кожній порі року і в різних її настроях, мов себе самого* (5, с. 29). Портрет Івоніки авторка подає разом з чудовим описом природи, підкреслюючи, що цей зв'язок нерозривний, що Івоніка і земля – це одне ціле. Письменниця використовує складні речення ускладненої будови, що, загалом, не є властиво її стилю, але де земля, де краса, там і почуттям широко. Складнопідрядне речення з нанизуванням однотипних (означальних) предикативних одиниць із сполучником *коли* „розширює” художній простір, детально малює в уяві читача зображуване автором.

Якщо при характеристиці жіночих образів Кобилянська дуже майстерно подає опис зовнішності, то портрет Івоніки здебільшого обмежується психологічним аналізом. На сторінках повісті натрапляємо тільки на такі скупі портретні штрихи: *Він був дрібної, слабої будови тіла, його лице обросло правдивою щетиною...* (5, с. 45); *Своїми добрими голубими очима дивився, якби хотів кожному з очей вичитати бажання, щоб заздалегідь сповнити його* (5, с. 45); *Малий, незначний, убого одягнений, так вийшов із високої касарняної брами...Ніс додому двоє старих рук і хору душу, що квиліла...* (5, с. 102); *Чорні, покривлені, мозолисті пальці рили в волоссі...* (5, с. 102). Як бачимо, кожне речення містить ряд означальних поширювачів, здебільшого однорідних, які роблять речення семантично навантаженими, експресивними, емоційно насиченими. Складнопідрядне речення з підрядною порівняльною частиною із сполучником *якби* має розмовний характер (у літературному мовленні цей сполучник функціонує тільки із значенням умови, а у цьому контексті він має порівняльне значення) і акцентує увагу читача на одній із основних рис характеру Івоніки – доброті. Впродовж усього тексту повісті ця ознака домінує: *Се ж був...на слова скупий, на вид незначний чоловік...з предивно ніжним почуттям і добротливо несміливим серцем* (5, с. 103); *...про нього говорено, що він незвичайно доброго серця...* (5, с. 34); *„(Марійка) – Я не знаю, що у вас за серце. Ви все лиші добрі та добрі”* (5 с. 80); *Ви задобрі, тату, а Сава вміє використовувати доброту* (5, с. 46).

Добре серце Івоніки мало місце тільки для любові. Незважаючи на те, що його сини були різні: Михайло – „саме добре”, а Сава – „саме зло”, *він їх однаково любив обох, вигодував однаково працею своїх рук. Оба були його рідні-ріднесенські діти...* (5, с. 78). Використаним синтаксичним повтором обставинних поширювачів *однаково* та субстантивованих числівників *оба/обох* авторка досягає концентрації уваги читача саме на цій ознаці дії. Адже у цих почуттях вони з Марією були різними: *Її слаба вдача, що хиталася вічно між любов'ю і ненавистю, з кожним напливом сильнішого почування тратила рівновагу, не зуміючи втримати себе на середній дорозі гармонії, або хоч би лише й самої тверезої розваги, або доброти, що все помирляла* (5, с. 269).

Ольга Кобилянська показує Івоніку дуже розважливим чоловіком, мудрим, який завжди може і вміє заспокоїти, послуговуючись народною мудрістю. На слова Марії, що Саву треба було побити трохи за його поведінку, він відповідає: *Він молодий, та й у тім-то вся біда. Дурний! З чоловіком, як зі збіжжям. На однім місці досягає зерно скорше, на іншому – пізніше. Один приходить борше до розуму, інший пізніше* (5, с. 48). Такий Івоніка завжди: у душі бурлить, болить до нестями, але зовні спокійний і мова його теж якось зігріває, інших він намагається вберегти від переживань. Мовлення цього персонажа, кожна фраза його, побудова речень – це дзеркальне

відображення живої народної мови простого буковинця: невеликі за обсягом речення, хоч і складні за структурою (з сурядним і безсполучниковим зв'язком), складові предикативні частини – здебільшого контекстуально неповні речення, вжите яскраве порівняння, в якому глибокий народний досвід. І у кожному вимовленому ним слові – штрихи до його портрета, людини плоть від плоті з народу, найкращого представника нації.

Для характеристики своїх персонажів, у тому числі й Івоніки, Ольга Кобилянська часто використовує і такий синтаксичний засіб, як монолог, внутрішнє мовлення героя, яке відображає його потаємні думки і стан душі: *А от, – толкував собі, – Сава був і при війську якийсь час, сидів у криміналі, – мимо нього ходили судді, він глядів на мури, за слідами його страшною події слідили люди, та проте він живе свободний. Що його хоронить? Що розпинає над ним свої крила? А Михайло не був тим, що він, інакше вів себе, та проте... Але чому було так? Сила божжа хотіла так...* (5, с. 278). Невеликий за обсягом монолог містить низку питальних речень, на які Івоніка хотів би почути відповідь. Усі питальні речення оформлені вживанням питального слова (*що, чому*), яке у контексті є актуалізованим, акцентує увагу читача на питаннях. Використовує письменниця і незакінчене (обірване) речення, недоговорене (*...та проте...*), яким виражається до кінця не висловлена думка Івоніки (очевидно, це пояснюється потребою уникнути чіткого висловлення чи замовчуване зрозуміле читачеві). У такий спосіб авторка досягає виразного стилістичного ефекту. Такі незакінчені структури у художньому мовленні „цілком доречні, вмотивовані не менше, аніж думки та емоції, передані повними чи неповними побудовами. Тому незакінчені конструкції не потребують будь-яких конкретних доповнень своєї граматико-змістової структури і цілком достатні для того, щоб виконувати комунікативну функцію речення, бути його особливим еквівалентом...” [8, с. 144]. Такі обірвані речення, безперечно, належать до експресивних синтаксичних конструкцій у художньому стилі і надають розповіді ефекту живого мовлення.

Спостереження над мовою творів Ольги Кобилянської підтверджують положення Н. В. Гуйванюк про те, що письменниця „уважно прислухалася до мови простих людей, яких показувала у своїх творах, і тому змогла передати і характер їх мовного мислення, і характер структурування фраз, що створює її власне український синтаксичний почерк” [2, с. 537].

Отже, для створення портретної характеристики персонажів Ольга Кобилянська послуговується різноманітними синтаксичними конструкціями, джерелом яких є глибоке знання живого народного розмовного мовлення буковинців.

Література

1. Бабишкін О.К. Майстерність портретної характеристики /Жіночі образи в творах О. Кобилянської / О.К. Бабишкін // Рад. літературознавство, 1963. – №6. – С. 96 – 102.
2. Гуйванюк Н.В. Слово – Речення – Текст : Вибр. праці / Н.В. Гуйванюк. – Чернівці :Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 664 с.
3. Данилевич А. Філософська концепція природи в повісті О.Кобилянської „Через кладку” / А. Данилевич // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2004. – Вип. 216 – 217 Слов'янська філологія: Ольга Кобилянська – письменниця і громадянка: національне і загальнолюдське (до 140-річчя від дня народження). – с. 73-76.
4. Загнітко А.П. Лінгвістика тексту: Теорія і практикum. Науково-навчальний посібник / А.П.Загнітко. – Донецьк, ДНУ, 2002. – 289 с.
5. Кобилянська О.Ю. Твори: В 2-х т. Т.2 / Упоряд. і приміт. Ф.П.Погребенника. – К.: Дніпро, 1983. – 571 с.
6. Кудрявцев М. Повість Ольги Кобилянської „Земля” у контексті літератури про злочин і кару: філософський аспект / М. Кудрявцев // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2004. – Вип. 216 – 217: Слов'янська філологія: Ольга Кобилянська – письменниця і громадянка: національне і загальнолюдське (до 140-річчя від дня народження). – с. 13-20.
7. Ставицкая Л.А. Семантика лексических единиц в поэзии М.П. Бажана: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук / Л.А. Ставицкая. – Киев, 1987. – 17 с.
8. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник / К.Ф. Шульжук. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 408 с.